

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Стоянка Цвяткова Желева-Попова, д.м.

Член на Научно жури съгласно Заповед № Р-109-337/05.08.2022г. на Ректора на МУ-Варна, а на основание Протокол №1/08.08.2022г. от Първо заседание на НЖ съм определена да изготвя рецензия по процедура за придобиване на ОНС „Доктор” в област на висшето образование 7.”Здравеопазване и спорт”, професионално направление 7.4. „Обществено здраве”, научна специалност „Управление на общественото здраве” с кандидат Петя Стоилова Бончева

Данни за процедурата

Процедурата по разработване и представяне на дисертационния труд и обучението в докторската програма отговаря напълно на нормативната уредба:

Със заповед на Ректора на МУ-Варна Р-109 – 459/17.07.2018г. ас. Петя Бончева е зачислена като докторант в самостоятелна форма на обучение за присъждане на ОНС “доктор” по научната специалност „Управление на общественото здраве”. Представени са Протокол за успешно положен изпит за докторантски минимум от 06.11.2018 г., в изпълнение на Заповед Р-109-612/25.10.2018г. на Ректора на МУ – Варна и Протокол за успешно положен изпит по чужд език от 11.12.2020г. на основание Заповед Р-100-769/30.11.2020г. на Ректора на МУ – Варна. Предвид доклад с вх. № 102-1849 /26.07.2022 от доц. Наталия Ушева – ръководител Катедра „Социална медицина и организация на здравеопазването” относно готовността за публична защита и предложение за Научно жури и решение на ФС на ФОЗ към МУ-Варна по протокол № 191/01.08.2022г., със Заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-337/05.08.2022г. ас. Петя Бончева е отчислена с право на защита.

Представен е целият пакет административни документи предвидени в Закона за развитие на академичния състав и Правилника за РЗАС на МУ-Варна.

Биографични данни и кариерно развитие

Ас. Петя Бончева завършва специалност „Санитарен инспектор” в ПМИ – гр. Варна през 1990г. В продължение на 27 години работи като санитарен инспектор в отдел Противоепидемиологичен контрол на РЗИ – гр. Варна, което гарантира набиране на богат професионален опит и знания в областта на опазването и контрола на общественото здраве и противоепидемичната дейност. Паралелно с това надгражда своето образование, като през 2003г. придобива ОКС „бакалавър” по специалността „Социална педагогика и

администрация” в ШУ „Епископ Константин Преславски”. Следват две магистърски програми в МУ-Варна: „Управление на здравните грижи”, 2016г. и „Обществено здравеопазване”, 2018г. От 2017 до 2020г. е Организатор учебна дейност в деканат „Обществено здравеопазване” на МУ-Варна, което дава възможност за запознаване със спецификата на университетската среда и общност.

Академичното развитие на докторантката започва през 2018г. като хоноруван преподавател в Катедрата по социална медицина и организация на здравеопазването, а от 9.10.2020 след конкурс заема длъжността на редовен асистент в същата катедра. Преподавателската ѝ дейност включва провеждане на семинарни упражнения по дисциплините: „Социална медицина“, „Промоция на здравето“, „Приложна епидемиология“, „Епидемиология на здравето“, „Показатели за оценка на общественото здраве и здравен риск“ на студенти от различни специалности. Административен асистент в катедрата.

Ас. Бончева е зачислена на специализация по специалността „Медицинска информатика и здравен мениджмънт”, 2020г. Повишава квалификацията си чрез курсове и семинари в областта на методология на научните изследвания; педагогика и андрагогика; история на медицината; съвременни средства за комуникация. Участва в специализирано обучение по английски език за работа с институциите на ЕС, 2008г.

Ас. Бончева печели Научен проект във връзка с разработване на дисертационния труд, одобрен от Фонд „Наука” на МУ-Варна в Конкурсна сесия 2019г.

Езикови умения – английски език – В1 ниво и руски език – отлично владение.

Членува в Българското научно дружество по обществено здравеопазване, Българската асоциация по обществено здраве и Европейска асоциация по обществено здраве ((EUPHA).

Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд на тема „УНИВЕРСИТЕТИ ЗА ПРОМОЦИЯ НА ЗДРАВЕ – РАЗВИТИЕ НА ИНИЦИАТИВАТА И ПРЕДПОСТАВКИ ЗА РЕАЛИЗАЦИЯ В БЪЛГАРСКОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ“, разработен от ас. Петя Бончева, е в общ обем от 184 страници. В методологично и композиционно отношение е построен според приетите стандартните изисквания в направлението, включващ: Литературен обзор, Цел, задачи и работни хипотези, Методология на проучването, Резултати, Обсъждане, Изводи, приноси и заключение, Използвана литература, в оптимално съотношение между отделните части. Илюстриран е с 8 фигури, 21 таблици и 6 приложения.

Библиографската справка е коректно представена и включва 232 литературни източници (35 на кирилица и 197 на латиница). От цитираните източници 89% са от последните 20 години.

Значимостта и актуалността на настоящия дисертационен труд се определя от избора на темата и подхода, който дисертантката е избрала, разглеждайки логично и последователно:

- „Промоция на здравето” като концепция, чието изясняване и възприемане е належащо в настоящия български контекст като важен инструмент за постигане на по-добре здраве;
- „Setting –подход” като практическо прилагане на промоция на здравето в ежедневието живот и среда на хората;
- Висшите учебни заведения като ключово място за промоция на здравето на студенти, персонал и по-широката общественост с разбирането, че инвестирането в УПЗ е инвестиция за бъдещето;
- Приложение на концепцията „Университети за промоция на здравето” в конкретен обект - МУ-Варна, завършвайки с разработване на доклад със самооценка за включването на университета в Европейската мрежа от УПЗ.

Изследвайки и дискутирайки върху тези въпроси, разработеният дисертационен труд ще допринесе за популяризиране на идеята и принципите на „Промоция на здравето” сред медицински специалисти, политици и по-широкото въвличане на обществеността в нейните дейности, което е в огромен дефицит у нас.

Литературният обзор (ЛО) е базиран на научна литература, официални източници и нормативни документи. Той е много добре структуриран в 5 части, разглеждащи развитието на концепцията, теорията и практическото приложение на ПЗ.

Във въвеждащата първа част от ЛО авторката представя ретроспекция на развитието на концепцията „Промоция на здравето” логично обвързано с еволюцията на разбирането за здраве и факторите, които го обуславят, с прехода от биомедицински към холистичен подход към здравето и болестта, достигайки до възприемането на здравето като основен ресурс за реализацията на индивида и обществото, право, дело и отговорност на самите хора.

Базирайки се на Отавската харта (1986г.), като основополагащ документ, трасиращ ПЗ, дисертантката се спира на трите основни стратегии на промоция на здравето и ключовите области на действие за тяхното осъществяване. Проследени са организирани международни конференции по промоция на здраве и техния принос за обогатяване съдържанието на понятието, адекватно на бързо развиващия се и глобализиран свят.

Втората част от ЛО е посветена на „местата“ за практическа реализация на ПЗ (healthy settings), основаващи се на подхода за създаване на подкрепяща здравето среда, в която протича ежедневиият живот на хората – бит, работно място, училища, здравни заведения, с техните ясни географски/физически граници, организационни структури и социални роли. Подробно са представени инициативите „Здрави градове“, „Болници за промоция на здраве“, „Промоция на здравето на работното място“, „Училища, утвърждаващи здраве“, „Региони за здраве“ – тяхната същност, цели, организация, постигната ефективност.

Бончева много добре е обосновала необходимостта от развитие на дейности промоциращи здравето във висшето училище – посочвайки negliжирането на изследванията върху здравния статус на т.н. „млади възрастни“, особеностите на студентския живот, среда, навици, рискови фактори-академична натовареност и стрес. Авторката цитира данни за броя на студентите у нас като не малка част от населеното и препоръките в научната литература те да бъдат третирани като отделна подгрупа, изискваща съответното внимание.

С тази мотивировка ас. Бончева преминава към акцента на ЛО (четвърта част) – „Университети за промоция на здраве“ (УПЗ). Още в началото се акцентира на лингвистичните варианти в превода на понятието и приетата терминология в настоящата разработка, като най-подходяща в български контекст.

Докторантката разглежда развитието на инициативата УПЗ, застъпвайки тезата, че университетът е едновременно образователна среда за студентите, работна среда за преподавателите и служителите, средище и източник на научно знание за обществеността. Като такъв, университетът може да създава здравословна среда за учене и работа, възможности за изграждане на ценности, умения и здравословно поведение.

Издирени и цитирани са източници, документиращи развитието и основните цели на движението за УПЗ от средата на 90-те години на миналия век в страни от Западна Европа до наши дни. Подробно са разгледани документите от международните конференции на Мрежата на УПЗ, със стратегическо значение за развитието на движението УПЗ.

Интересът към инициативата УПЗ на СЗО води до прилагането ѝ в редица университети в държави от Европа, Азия, Северна и Южна Америка, Нова Зеландия и Африка, които в последствие се обединяват в национални и международни мрежи за координация и взаимодействие. Цитирани са постиженията на редица такива обединения от различни части на света.

Заслужава висока оценка анализа, който ас. Бончева прави на редица документи: моделът на Mark Dooris (2010), Цикличният модел за успешно прилагане на инициативата в университетска среда, предложен от Британската мрежа на УПЗ, съдържащи ръководни

принципи, насоки и рамка за промоция на здравето във висшето образование. Много подробно е представена Хартата от Оканаган, 2015. Последната е преведена на български език и адаптирана към българския културен контекст. Преводът, който оценявам като ценен принос за популяризиране на ПЗ, е приложен към дисертацията (Приложение 6).

Дисертантката не пропуска и друг съществен въпрос като оценката на резултатите от дейността на УПЗ, в която да се демонстрира степента на интегриране на здравето в университетската политика, култура и среда. Проучени са и предлаганите инструменти за оценка, като по-подробно е представен въпросника за самооценка „Self-Review Tool” на Мрежата на британските университети за промоция на здраве.

С много голямо значение за по-нататъшното собствено проучване е изследването на различни аспекти от практическото приложение на концепцията УПЗ - трудности, свързани с различния културен контекст, образователни цели и специфични организационни характеристики на учебното заведение, наличието на институционална подкрепа, наличие на ресурси и финансиране, както и условията и мотивацията за приемането и устойчивостта на инициативата, илюстрирани с добри практики от Великобритания и Австралия.

На този фон в последната част от ЛО дисертантката насочва вниманието и към състоянието на теорията и практиката на промоцията на здраве в България. Въпреки тревожните данни за влошаващото се здравно състояние на населението и увеличаване на разпространението на здравеувреждащо поведение, както и декларираните в стратегически национални документи ангажимент и политическа воля за създаване на условия за здраве, авторката отчита трудното адаптиране и приложение на терминологията, философията и практиката на ПЗ у нас. Открита е информация за практическо приложение на ПЗ в три области от ежедневието на хората в България: училища, работни места и региони за здраве, които са разгледани с вешина.

Оценявам представянето на членството на Регион Варна в мрежата на СЗО „Региони за здраве“ от 2001 г., като единствен представител от България, и ролята на преподаватели от МУ –Варна като инициатори и координатори в този проект, който предоставя големи възможности за работа с експерти от СЗО, обмяна на опит и ползотворни партньорства в областта на здравето.

Литературният обзор завършва с изводи, които убедително обосновават необходимостта и значението на проучването, представено в дисертационния труд и насочват към неговите цел и задачи.

ЛО като структура и съдържание заслужава висока оценка. Задълбоченият анализ на международни литературни и документални източници показва широката информираност и

компетентност на дисертантката по разглежданата тема. Той убедително обосновава необходимостта и значението на проучването, представено в дисертационния труд и насочва към неговите цел и задачи.

Във втора и трета глава дисертантката представя **цели, задачи и работни хипотези** на научното изследване, както и **методологията на осъществяването му**.

Основната цел е коректно формулирана: „Да се проучат условията за реализация на инициативата на СЗО „Университети за промоция на здраве“ в българското висше училище, като се направи оценка на конкретен университет по международно утвърдени критерии за УПЗ”, за изпълнението на която са заложили 6 задачи. Формулирани са 5 работни хипотези.

Отчитайки, че инициативата УПЗ е нова и непозната у нас и че стъпва на едно съвършено голо от методична гледна точка поле, авторката съвсем правилно се е ориентирала към проучване на използвания инструментариум и методология в европейската практика. В същото време ас. Бончева се съобразява с български изследвания, доказващи необходимостта от *„транс-културална интерпретация и адаптация на чуждия опит към специфичността на българската действителност и култура”* и се насочва към адаптация и валидиране на международно признат инструмент, препоръчан от глобалната мрежа на УПЗ - „Self-ReviewTool“.

В съответствие на поставените задачи, проучването е организирано в три фази:

- Първа фаза - адаптация и валидиране на международно признат инструмент - „Self-ReviewTool“ за самооценка на готовността на българско висше училище за включване в инициативата „Университети за промоция на здраве“
- Втора фаза - прилагане на адаптирания и валидиран инструмент в емпирично изследване на мнението на академичната общност в МУ „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна за наличните условия и дейности по промоция на здраве в МУ и проучване на здравното поведение на студентите.
- Трета фаза – изготвяне самооценка на институцията по критериите за УПЗ и формулиране на приоритетните сфери за действие по ПЗ.

Детайлно е представена всяка фаза, с ясно и точно формулирани: обект, източници на информация, приложен инструментариум и методи.

Обект на изследването са мнения, разбирания, оценки и поведение на представители на университетската общност в Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна:

студенти, членове на академичния състав и служители, членове на Академично ръководство и на Студентски съвет. Формирана е 10%-това репрезентативна извадка от прицелните групи.

Инструментарииум:

- Структурирана анкетна карта във три варианта в електронна форма на Google формуляр за съответните целеви групи..
- Инструмент за самооценка на УПЗ на български език .

Целият инструментариум е наличен в Приложения №№ 1,2,3 и 4 към дисертационния труд.

Приложените методи за набиране и обработка на информацията са адекватни на поставените задачи, а именно:

- Стандартизирана методика на СЗО (Process of translation and adaptation of instruments, WHO, 2007) приложена за адаптиране и валидиране на международно признатия „Инструмент за самооценка на УПЗ“ (Healthy university „Self-ReviewTool“).
- Метода Делфи сред две целеви групи: експерти в областта на промоция на здравето, относно адекватното адаптиране на оригиналния вариант на инструмента и сред представители на Академичното ръководство на университета и на Студентски съвет за обобщение на отговорите за самооценка.
- **Социологичаески методи:** Структурирано анкетно проучване; Полуструктурирано дълбочинно интервю; Документален метод – изработване на набор от документация съгласно указанията за превод и адаптация на СЗО.
- **Статистически методи:** Дескриптивен анализ; Параметрични, Непараметрични методи и Дисперсионен анализ (ANOVA) при тестване на хипотези; Анализи за надеждност на инструментариума: Алфа коефициент на Кронбах; тест-ретест надеждност – коефициент на Cohen’s карра; Таблични и графични методи за онагледяване на получените резултати. Обработката и анализът на данните са извършени със статистически пакет IBM SPSS версия 26.0 (Chicago, IL, USA), а за графичен анализ – MS Office Excel 2007. За анализа на качествени данни е използван софтуерен продукт QSR NVivo v.11.

Докторантката е участвала във всички фази на проучването. Използването на богатия набор от методи, свързано с постигането на поставените в работата амбициозни задачи прави много добро впечатление относно информираността и компетенциите на авторката по методологията на научните изследвания, които тя успешно прилага, видно от докладваните резултати.

Изследването е одобрено от Комисията по етика на научните изследвания към Медицински университет - Варна с Решение № 101/24.03.2021

Глава трета представя резултати и обсъждане от трите последователни фази на собствените проучвания.

Следвайки стриктно указанията на СЗО (**първа фаза**), адаптацията и валидирането на български език на използвания международно утвърден инструмент за самооценка на университети за промоция на здраве Self-ReviewTool (SRT) (на английски език) е осъществена в 4 логично свързани последователни етапа. Осъществен е езиков превод на инструментариума; адаптация на специфични термини и изрази от оригинала към националния културен контекст чрез постигане на консенсус от Експертен панел и обратен превод, установяващ много добро съответствие на Версия-2 с оригинала; предварително тестване и оценка степента на надеждност и възпроизводимост на тестваната Версия-2 на SRTc помощта на коефициента *Cohen's kappa*; редакция и оформяне на окончателна българска версия на SRT. Този сложен процес е извършен с изключителна прецизност и документиран в съответни протоколи. Авторката споделя трудностите при адаптацията на инструмента към българските условия (структура на твърденията, неясни, неподходящи или неприложими думи и изрази, термини и понятия и др.), което още веднаж недвусмислено доказва необходимостта от внимателен трансфер на международно приети инструменти към даден национален контекст, както и недостатъчната информираност по материята (ПЗ) у нас.

Прилагайки валидизирания инструмент за самооценка на УПЗ **е във втора фаза** на проучването е извършено емпирично изследване сред университетската общност по отношение на наличните условия и дейности по ПЗ в МУ–Варна. Представянето на **резултатите следва петте раздела на адаптирания инструмент за самооценка на УПЗ на български език**. Констатира се категоричност в мнението и на трите групи респонденти за висока институционална ангажимент и отговорност към здравето и финансова осигуреност на дейностите; осигуряване на достъп до здравни, социални, спортни и развлекателни услуги; на подходяща учебната, работна и жизнена среда, хранене, жилищно настаняване, отдих; подпомагане на личностното, социалното и професионалното развитие на всички хора в институцията, с което МУ-Варна покрива съответните международни критерии за УПЗ.

Включването на допълнителна част от 17 въпроса към анкетната карта за студентите позволява да **се проучи** самооценката на здравето, здравна информираност и нагласи за участие в инициативи за ПЗ. **Изследват се аспекти от здравното поведение на студентите**

като: тютюнопушене, употреба на алкохол и наркотични вещества, хранене и физическа активност, ниво на психоемоционалния стрес, продължителност на съня, академичен успех, на базата на които се определят здравните проблеми и потребности на студентите в МУ-Варна. Като проблемни се очертават високата честота на тютюнопушене (35,3%) и употреба на алкохол (53,2%); недостатъчна физическа активност, въпреки благоприятстващата среда; самооценка за нездравословно хранене; високо ниво на стрес. Положително се оценява декларираната висока мотивация и желание за участие в инициативи за ПЗ.

Резултатите от **третата фаза** на проучването представят окончателната самооценка на институцията, относно критериите за УПЗ и формулиране на приоритетните сфери за действия по промоция на здраве. Удовлетворяваща е високата положителна оценка на институцията по критериите.

Много прицизно и систематизирано основните резултати от проучванията са представени в табличен вид, което създава добро впечатление с възможността за лесно възприемане на информацията.

Изводите, извлечени от получените резултатите са систематизирани в 9 точки (стр. 124-128). Те са ясно формулирани и следват логично целта и задачите на работата и дават отговор на заложените работни хипотези:

Инициативата УПЗ е добре приета и успешно развивана в разнородна културална и социално-икономическа среда, с което се отхвърля хипотезата, че тя намира широко приложение само в западноевропейски контекст.

Доказва се необходимостта от културална адаптация на свързани с ПЗ документи и политики, от лесно приложими инструменти за начална и регулярна самооценка и управление на дейностите по ПЗ, какъвто е адаптирания и валидиран на български език инструмент за самооценка на УПЗ.

Налице е висока степен на въвличане на университетската общност в създаване на условия и дейности, свързани с със здравето.

Анализът на здравното поведение на студентите потвърждава хипотезата за носителство на рискови фактори и поведение сред студентите.

Очертават се проблемните сфери, в които е необходима допълнителна работа, за успешно прилагане на принципите на УПЗ.

Извършената самооценка поставя МУ „Проф. д-р П. Стоянов“ - Варна в групата на „нововъзникващите“ УПЗ и е стъпка към официално признание и членство в национална/международна мрежа.

Авторката аналитично е представила **положителни страни и ограничения на извършеното изследване**. Като важен положителен резултат е повишаване на активността и съпричастността на университетската общност към дейностите по ПЗ, стимулирани от широкото участие и реално запознаване с принципите на УПЗ.

Приносите са коректно формулирани и представени на стр.134 от дисертационния труд, които приемам и определям тяхната значимост в теоретично, практико-приложно и методологично направление. Бих акцентирала върху:

1. Създаденият инструмент за самооценка на ВУ на български език чрез транс-културална адаптация на международно утвърден инструментариум „Self-ReviewTool , оценен като работещ с висока валидност и възпроизводимост, който може да се използва във всички ВУ в България.
2. Приложеният валидизиран инструмент за самооценка на български ВУ показва, че въпреки и не официални участници в Мрежата на УПЗ, в тях се осъществяват широк обем дейности по ПЗ и са налице условия за тяхната реализация. Проучването трасира пътя българските ВУ да приемат и прилагат принципите на УПЗ
3. Предоставени са данни за здравното поведение на студентите, проблемни области и приоритети за решаване.
4. Осъществена е самооценка по критериите на Международната мрежа на УПЗ на един от елитните университети в България - МУ „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна, което отваря вратата към официално признание и членство в международната мрежа.
5. Направен е адаптиран превод на Хартата от Оканеган, 2015, базов теоретичен документ на УПЗ.

Във връзка с дисертационния труд докторантката е представила **три публикации**, отпечатани съответно в сп. „Социална медицина“, в Сборник доклади от юбилейна научна конференция с международно участие „Нови подходи в общественото здравео здравната политика“ Плевен, 26 – 28 ноември 2020 г.,157-162 и в „The Black Sea Journal of Medicine and Public Health“. Volume 1, 2022 p. 23-30), както **и едно участие** в Втора научна конференция с международно участие „Здравните грижи – принос за качеството на живот“ 7-8.06.2019 г. Считаю, че тези публикации и доклади представят реално постиженията на докторантката в съответните етапи от проучването.

Авторефератът достоверно възпроизвежда съдържанието на дисертационния труд. Подготвен е в обем от 75 стандартни страници и е съставен от части, които представят структурата и съдържанието на дисертационния труд.

Заключение:

Дисертационният труд е посветен на една negliжирана област от нашето здравеопазване – промоция на здравето, което го прави значим и навременен. Той е първото задълбочено проучване върху практическото приложение на „setting – подхода” за промоция на здравето в България и специално във Висшите училища у нас и представлява теоретичен и висок практически и методологичен принос за популяризиране принципите на промоция на здравето и тяхното практическо внедряване.

В дисертационния труд прозира добрата теоретична подготовка и дългогодишен опит на авторката в областта на общественото здравеопазване, както и уменията за прилагане на методологията на научно-изследователската работа и разработване на инструментариум. Дисертационният труд напълно се вписва в тематиката на катедрата по Социална медицина и организация на здравеопазването, в която се обучава докторантката и нейните учебни и образователни цели – популяризиране на идеята за промоция на здравето, здравословен начин на живот, отношението и подхода към здравето, а също така въздействие върху политиката на университета за постигане на по-добро здраве на цялата университетска общност.

Въз основа на гореизложеното давам своята **положителна оценка на дисертационния труд и подкрепящ вот за присъждане на ас. Петя Стоилова Бончева на Научната и образователна степен „доктор” по научната специалност „Управление на общественото здраве“.**

21.09.2022г.

Изготвил рецензията:

(проф. д-р Стоянка Попова, д.м.).